

E-ISSN 2645-9132

Hassa'nın Kuruluşu, Halep Vilayet Salnamelerine Göre İdarî, Sosyal ve Kültürel Durumu

Yasin YILMAZ | <https://orcid.org/0000-0002-6186-2400> | yyilmaz@aybu.edu.tr

Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi,

İslam Tarihi Anabilim Dalı, Ankara, Türkiye

ROR ID: <https://ror.org/05ryemn72>

Öz

19. yüzyılda Osmanlı Devleti'nde merkezi yönetimin zayıflamasıyla muhtelif bölgelerde çıkan isyanlar sonucunda devlet otoritesi yok olmuştu. Bu bölgelerden birisi de Adana, Kozan, Çukurova, Maraş, Ayntab ve Gavur dağı diye adlandırılan Amanosların doğu ve batı taraflarında yaşayan hanedan aileler ve konar-göçer aşiretlerin çıkardığı isyanlardı. Osmanlı Devleti bölgede isyancıları kontrol altına almak, asayişini tekrar tesis etmek ve mahalli yönetimi güçlendirmek amacıyla Fırka-i İslâhiye adıyla bir ordu kurmuştu. Ordunun temel görevi bölgedeki isyanları durdurmak, konargöçer olan halkı yerleşik heyete geçirmek, idarî, sosyal ve ekonomik alanlarda birtakım ıslahatlar yapmaktı. Ordu deniz yoluyla İstanbul'dan hareket ederek Payas'ta karaya çıkmıştı. İslah için öncelikli görevlerinin Kozan bölgesi olmasına rağmen Türkmen Beyleri'nin meskûn olduğu Gavur Dağlarının doğu kısmında bulunan Reyhaniyye aşireti, Tiyek, Akbez ve Hacılar nahiyeleri beyleri arasında otorite boşluğundan ortaya çıkan anlaşmazlıkları çözmek amacıyla doğuya yönelmişlerdi. Osmanlı yöneticileri muhtemelen demografik yapıyı değiştirerek ıslahat yapmak ve kalıcı çözümler üretmek amacıyla arşiv belgelerinde Gavur Dağları denilen bölgenin doğu tarafındaki vadilerde yaşayan Türkmen aşiretlerinden bir kısmını ova tarafına yerleştirerek, isyan eden aşiretlere karşı caydırıcı güç olarak kullanmaya çalışmıştır. Bunun için de Fırka-i İslâhiye komutanı Derviş Paşa, söz konusu bölgede adı geçen ordunun ilk olarak konuşlandığı yerde İslâhiye kazasını sonra da 30 kilometre güneyinde Hassa taburlarının karargâh kurduğu ve Türkmen Beylerinin meskûn olduğu Hacılar, Tiyek ve Akbez nahiyelerinden getirilen

insanların oluşturduğu kişilerle Tiyek nahiyesine yakın bir yerde Hassa kazasını teşekkül ettirmiştir. Kaza, Gavur Dağları'nın vadilerinde yaşayan söz konusu nahiyelerden nüfusa göre getirilen kişilerden teşekkül ettirilmiştir. Kazanın kurulmasından sonra özellikle Hacılar Beyi Paşo Bey ile Tiyek Beyi Karaca Mehmet Bey arasındaki sürekli rekabet ve çatışma gibi eski anlaşmazlıkların tekrar sıkıntılara sebep olmaması için ismi geçen nahiyelerinin beyleri bölge dışında farklı yerlerde mecburi ikamete tabi tutulmuşlardır. Böylece günümüzde de hala varlığını sürdüren Hassa kazası kurulmuştur. Türkmen aşiretlerinden oluşan Hassa, kuruluşuyla beraber bir süre İslâhiye kazasının kasabası olmuş, daha sonra da arşiv belgeleri ve 1285/1868 tarihli Halep Vilayet Salnamelerine göre Halep Vilayeti Maraş Sancağının bir kazası olmuştur. Adana'nın müstakil vilayet olmasıyla 1297/1879 yılında itibaren de Hassa, bu vilayetin Cebel-i Bereket sancağına bağlanmıştır. 1939 yılında Hatay'ın Türkiye'ye ilhakına kadar da Hassa, Osmanîye'ye nihayetinde Hatay'a bağlanmış ve hala da aynı statüsünü devam ettirmektedir. Bu çalışmamızda Hassa'nın kuruluşuyla ilgili arşiv belgeleri ve Ahmed Cevdet Paşa'nın tutmuş olduğu günlükler ile Halep Vilayet Salnameleri taranarak kazanın idarî, sosyal ve kültürel durumunu değerlendirmeye çalışacağız.

Anahtar Kelimeler

Tarih, Fırka-i İslâhiye, Tiyek, Hassa, Salname, Maraş.

Atıf Bilgisi

Yılmaz, Yasin. "Hassa'nın Kuruluşu, Halep Vilayet Salnamelerine Göre İdarî, Sosyal ve Kültürel Durumu". *ULUM Dinî Tetkikler Dergisi* 6/2 (December 2023), 287-318.

<https://doi.org/10.54659/ulum.1389240>

Geliş Tarihi	10.11.2023
Kabul Tarihi	13.12.2023
Yayın Tarihi	31.12.2023
Değerlendirme	İki Dış Hakem / Çift Taraflı Körleme
Etik Beyan	Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur.
Benzerlik Taraması	Yapıldı - Turnitin
Etik Bildirim	ulumdergisi@gmail.com
Çıkar Çatışması	Çıkar çatışması beyan edilmemiştir.
Finansman	Bu araştırmayı desteklemek için dış fon kullanılmamıştır.
Telif Hakkı & Lisans	Yazarlar dergide yayınlanan çalışmalarının telif hakkına sahiptirler ve çalışmalarını CC BY-NC 4.0 lisansı altında yayımlanmaktadır.

Foundation of Hassa and its Administrative, Social and Cultural Situation According to Yearbooks of Province of Aleppo

Yasin YILMAZ | <https://orcid.org/0000-0002-6186-2400> | yilmaz@aybu.edu.tr

Ankara Yildirim Beyazit University, Faculty of Divinity,
Department of Islamic History, Ankara, Türkiye

ROR ID: <https://ror.org/05ryem72>

Abstract

In the 19th century, as the central administration of the Ottoman Empire weakened, various regions experienced uprisings that led to the collapse of state authority. One of these regions was marked by uprisings among the dynastic families and nomadic tribes residing in the southern and northern foothills of Adana, Kozan, Cukurova, Maras, Ayntab, and Amanos. In response, the Ottoman Empire established a military force named Firka-i Islahiya with the aim of bringing the rebels under control, restoring order, and strengthening local governance. This force implemented political, economic, and administrative reforms by establishing new districts and villages to settle the nomadic tribes. The army, moving from Istanbul by sea, landed in Payas. Despite the priority task of reform being in the Kozan region, the Reyhaniyye tribe, located in the eastern part of the Gavur Mountains where Turkmen governors resided, among the governors of the Tiyek, Akbez, and Hacilar districts, directed themselves eastward to resolve disputes arising from the power vacuum. Ottoman administrators, likely aiming to reform by changing the demographic structure and to find lasting solutions, attempted to use a portion of Turkmen tribes living in the valleys on the east side of the region known as the Gavur Mountains, which was mentioned in archive documents, by settling them on the plains. This was done to serve as a deterrent force against rebellious tribes. For this purpose, Dervish Pasha, the commander of Firka-i Islahiye, established the Hassa district in a location close to the initial deployment of the mentioned army, where the headquarters of the Hassa regiments were set

up 30 kilometers south, and where people from Hacilar, Tiyek, and Akbez districts, where Turkmen governors resided, were brought in. The district was formed by individuals brought from the mentioned districts based on population. After the establishment of the district, to prevent recurring disputes and conflicts such as the constant rivalry between Pasho Bey of Hacilar and Karaca Mehmet Bey of Tiyek from causing troubles, the governors of the mentioned districts were subjected to compulsory residence in different places outside the region. Thus, the Hassa district, which still exists today, was established. Hassa, consisting of Turkmen tribes, became a district of the Aleppo Province Marash Sanjak according to the Aleppo Province Almanacs from the year 1285/1868 following its establishment. With the establishment of Adana as an independent province in 1297/1879, Hassa became part of the Jabel-i Bereket sanjak of this province. Until the annexation of Hatay to Turkey in 1939, Hassa finally became connected to Hatay through Osmaniye and has since maintained the same status. In this study, we will attempt to evaluate the administrative, social, and cultural situation of Hassa based on its establishment and the Aleppo Province

Keywords

History, Firka-i Islahiya, Tiyek, Hassa, Yearbook (Salname), Maras.

Citation

Yılmaz, Yasin. "Foundation of Hassa and its Administrative, Social and Cultural Situation According to Yearbooks of Province of Aleppo". *ULUM Journal of Religious Inquiries* 6/2 (December 2023), 287-318.

<https://doi.org/10.54659/ulum.1389240>

Date of Submission	10.11.2023
Date of Acceptance	13.12.2023
Date of Publication	31.12.2023
Peer-Review	Double anonymized - Two External
Ethical Statement	It is declared that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study and that all the sources used have been properly cited.
Plagiarism Checks	Yes - Turnitin
Conflicts of Interest	The author(s) has no conflict of interest to declare.
Complaints	ulumdergisi@gmail.com
Grant Support	The author(s) acknowledge that they received no external funding in support of this research.

Copyright & License

Authors publishing with the journal retain the copyright to their work licensed under the **CC BY-NC 4.0**.

Giriş

Kuzey-güney yönüyle Maraş Antakya hattında bulunan Hassa bölgesinin tarihini Maraş, Halep ve Antakya tarihlerinden ayırmak mümkün değildir. Bundan dolayı da söz konusu yerlerin tarihinden bahsederken Hassa civarının da tarihini de ele almış olacağız. Antakya bölgesi tarihin kadim devirlerinden beri ılıman iklime ve kuzeyden gelip Anadolu'dan güneye yani Ortadoğu'ya geçiş yolları üzerinde bulunan ve yaşam için insanların tercih ettiği bir coğrafya olmuştur. Özellikle Antakya, Kızıldeniz'den başlayarak Şeria ve Asi nehirleri yatağı ile Güney Anadolu'ya uzanan Asi nehrinin çevresinde kurulmuştur. Şehir ilk çağlardan itibaren ve özellikle Roma ve Bizans dönemlerinde Akdeniz havzasının en büyük şehirlerinden birisi olup, olimpiyat oyunlarının düzenlendiği¹ kalabalık nüfuslu, 12 km uzunluğunda muazzam surları bulunan önemli bir sanayi ve ticaret merkezi olarak dikkati çekmiştir.² Antakya başta olmak üzere Maraş'a kadar uzanan bölge ticaret, sanayi ve jeopolitik yapısı ve verimli topraklarıyla değişik millet ve kültürlerin yaşam alanı olmuştur.

İslam fetihlerine kadar Bizans'ın Kilikya bölgesinin en önemli şehri olan Antakya uzun tarihi boyunca istilalara, işgallere, deprem ve sel başta olmak üzere çok sayıda doğal afetlere maruz kalmıştır. Konumu itibarıyla dikkat çeken Antakya, Roma ve Bizans İmparatorlukları dönemlerinde büyük bir ticaret merkezi olarak varlığını devam ettirmiştir. İslam'ın yayılması ve İslam devletlerinin gücünün artmasıyla da Müslüman Arapların Kuzey Suriye'ye doğru başlattıkları fetih hareketleri sonucunda Hz. Ömer döneminde Ebû Ubeyde ibn Cerrâh'ın komutasındaki orduyla Müslümanların eline geçmiştir.³ Ebu Ubeyde'nin veba salgınından vefat etmesi üzerine, yerine ordunun komutanlığına İyaz b. Ganim atanmıştır. Müslümanlarla

¹ Halil Sahillioğlu, "Antakya", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1991), 3/228.

² Sahillioğlu, "Antakya", 3/228.

³ Ahmed b. Yahya el-Belâzûrî, *Fütûhu'l-Buldân*, çev. Mustafa Fayda (Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, ts.), 196; Ebü'l-Hasen İzzüddîn Alî b. Muhammed b. Muhammed eş-Şeybânî el-Cezerî ibnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-târîh* (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, ts.), 1/495; Phillip Hitti, *Tarihi ve Kültürel İslam Tarihi*, çev. Salih Tuğ (İstanbul: Boğaziçi Yayınları, 1989), 230.

Bizanslılar arasındaki arazi şeridinden Antakya, Misis ve Tarsus çevresi bu dönemde tampon bir bölge olarak boş bırakıldı.⁴

Antakya, Emeviler döneminde Muaviye'nin Anadolu'ya yaptığı akınların ağırlık noktasını oluşturmuştur.⁵ Muaviye ve Velid b. Abdülmelik dönemlerinde Antakya'ya nüfus nakli yapılarak, İslam hâkimiyetinde (avasım) bir serhat şehri özelliğini kazanmıştır.⁶ Kilikya'nın merkezi olan Antakya, Abbasîler döneminde Harun er-Reşid'in (170/786-787) halifeliği döneminde fethedilmesinden itibaren Müslümanlar ile Bizanslılar arasında sık sık el değiştirmiştir. Bundan dolayı da Müslümanların bölgedeki hâkimiyetini zayıflatan Kilikya ve çevresinde Cezire ve Kinnesrin'deki sugur şehirlerinin tamamını alarak⁷ merkezi Antakya olmak üzere müstakil bir avasım yani askerî bölge kurmuştur.⁸ Bu arada 846 veya 847 ve 868 yıllarında yine şiddetli bir depremle sarsılan Antakya'da bütün evler yıkılmış ve kaleler harap olmuştur.⁹

İlerleyen zamanlarda tekrar Bizans'ın eline geçen bölge, kim güçlü ise onun elinde kalmıştır. Hz. Ömer'in halifeliği sırasında 637 yılında fethedilen Antakya, 965 yılına kadar Müslümanların elinde kalmıştır. Bu tarihten 1084 tarihine kadar da Bizanslıların yönetimine geçmiştir. 12 Ocak 1085 yılında Kutalmışoğlu Süleyman Şah Antakya'yı tekrar fethetmiş¹⁰ ve şehir halkına iyi davranmış Mar Cannianus kilisesini camiye çevirmiş, buna karşılık iki yeni kilise yapılması için arazi tahsis etmiştir.¹¹ Avrupa'dan gelerek Müslümanlardan kutsal yerleri almak isteyen Haçlılar, şehirde büyük bir katliam yaparak Antakya'yı tekrar bir Hristiyan şehri

⁴ Ernst Honigman, *Bizans Devletinin Doğu Sınırı*, çev. Fikret Işıltan (İstanbul: Edebiyat Fakültesi Yayınları, 1970), 36-37; Carl Brockelmann, *İslam Milletleri ve Devletleri Tarihi*, çev. Neşet Çağatay (Ankara: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, 1964), 54-58; Komisyon, *Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi* (İstanbul: Çağrı Yayınları, 1992), 2/95.

⁵ Belâzûrî, *Fütûhu'l-Buldân*, 235.

⁶ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, 3/340.

⁷ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, 7/78.

⁸ Belâzûrî, *Fütûhu'l-Buldân*, 188.

⁹ Mehmet Tekin, *Hatay Tarihi* (Antakya: Atatürk Kültür Merkezi, 2000), 7.

¹⁰ Kerimüddin Mahmûdî Aksarayî, *Müsameretü'l-Ahbâr*, çev. Mürsel Öztürk (Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2023), 11.

¹¹ Steven Runcimen, *Haçlı Seferleri Tarihi*, çev. Fikret Işıltan (Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1989), 1/57; Mükremin Halil Yinanç, *Türkiye Tarihi Selçuklular Devri* (İstanbul: MEB Yayınları, 1944), 120-121.

yapmışlardır. Sultan Baybars 1268 yılında şehri, diğer inançlara hayat hakkı tanımayan Hristiyan Haçlıların elinden stratejik taktiği sonucunda tekrar geri almıştır.¹² Osmanlılar döneminde Yavuz Sultan Selim, Şah İsmail ile ittifak halinde olmaları sebebiyle Memlûklularla 24 Ağustos 1516 yılında Mercidabık'ta savaşarak, Antakya başta olmak üzere Halep, Maraş bölgesini Osmanlı topraklarına katmıştır.¹³

Hassa bölgesinin kuzeyinde bulunan, hemen hemen Antakya gibi aynı tarihe sahip olan Maraş da Anadolu'nun en eski yerleşim yerlerinden birisi olarak bilinmekte ve tarihinin çok eski dönemlere gittiği belirtilmektedir.¹⁴ Kadim bir şehir olan Maraş, tıpkı Antakya tarihinde olduğu gibi değişik milletlerin istilasına uğramış ve burada meskûn olan kavimler tarafından yapılan çok sayıda dinî, siyasî ve sosyal alanlarla ilgili kalıntılara rastlanılmıştır. Maraş'ta yapılan arkeolojik kazılar sonucunda yapılan incelemeler ve değerlendirmelerde şehrin sınırları içinde ilk Çağ'dan kalan 500'den fazla yerleşim yeri yani höyük bulunduğu tahmin edilmektedir.¹⁵ Günümüzde Elbistan, Afşin, Göksun, Pazarcık, Türkoğlu, Celâ (Ekinözü), Nurhak, Çağlayancerit gibi kadim yerleşim birimlerini de bünyesinde bulduran Maraş, Hititlerden itibaren meskûn mahal olma özelliğini devam ettirmiştir.

Torosların güneyinde bulunan Maraş Hz. Ömer döneminden itibaren İslam fetihlerinin geçiş güzergâhlarından birisi olmuştur. Çok sayıda Arap müellif yazdıkları eserlerinde Maraş ve çevresi hakkında ayrıntılı bilgiler vermiştir. Özellikle Belâzûrî'nin *Fütûhu'l-Buldân*'ın da Maraş ve Antakya hakkında verdiği bilgilere göre İslam orduları Hz. Ömer hilafeti zamanında bölgeye yönelmiş, Ebû Ubeyde ibn Cerrâh komutasında Halep ve Antakya da içlerinde olmak üzere

¹² İlyas Gökhan, "Antakya Şehrinin Memlûklerce Fethedilmesi", *Hatay Tarihi* (Hatay: Hatay Valiliği Basımı, 2013), 148.

¹³ Münecimbaşı Ahmed Dede, *Tarih*, çev. İsmail Erünsal (İstanbul: Tercüman 1001 Temel Eser, 1974), 2/479-481; M. Şehabeddin Tekindağ, "Memlûkluk Sultanlığı Devrine Toplu bir Bakış", *Tarih Dergisi* 25 (Haziran 2011), 351.

¹⁴ İlyas Gökhan, *Kahramanmaraş Tarihi* (Kahramanmaraş: Kahramanmaraş Büyükşehir Belediyesi, 2019), 1/20.

¹⁵ Gökhan, *Kahramanmaraş Tarihi*, 1/21.

Suriye'nin kuzeyinden Fırat'a kadar olan bölge ele geçirilmiştir.¹⁶ Emeviler döneminde Ceyhan'dan Fırat'a kadar Bizans'la sınır olunmuştur. Emeviler şitâiye ve sâyfiye dedikleri kışın ve yazın Anadolu ve İstanbul'a yılda iki sefer düzenlerken geçiş yerlerinden birisi de Maraş-Antakya bölgesi olmuştur.¹⁷

Emevilerin yıkılıp Abbasilerin iktidara geldiği dönemde İslam coğrafyasında iç karışıklıkları fırsat bilen Bizanslılar Maraş başta olmak üzere bölgedeki bazı yerleri tekrar ele geçirdiler. Abbasiler başkent için Bağdat şehrini kurarak, devlet sistemini güçlendirmeleri üzerine yeniden Bizans'ın hâkim olduğu bölgelere seferler başlatmışlardır. Emeviler döneminde oluşturulan sugur denilen sınır şehirleri avasım adıyla tekrar güçlendirilmiş ve sayıları artırılmıştır. Harun er-Reşîd döneminde merkezi Antakya olan avasım şehirleri Malatya'dan Tarsus'a kadar uzanmış ve buralara Türk komutanlar yerleştirilmiştir.¹⁸

İlerleyen dönemde Roma İmparatorluğu hâkimiyetine giren Maraş, 1071 yılına kadar onların yönetimi altında kalmıştır. Daha sonra Haçlılar tarafından istila edilen Maraş-Antakya bölgesi, 1149 yılında Selçuklu Sultanı I. Mesut tarafından fethedilerek Müslümanların eline geçmiştir. Batıdan Haçlı saldırıları doğudan da Moğol istilasına uğrayan bölge, Anadolu'yu işgal altında tutan Moğolların yardımı ile tekrar Kilikya Ermenilerinin eline geçirmiştir. 1298 yılında Mısır Memluk Sultanlarından Hüsameddin Lâçin tarafından tekrar fethedilerek Halep naipliğine bağlanmıştır.¹⁹ Bu arada merkezi Maraş olan ve bölgede bulunan Antakya, Antep, Halep ve Adana'yı da etkileyen 10 binlerce kişinin öldüğü büyük bir deprem olmuştur.²⁰

¹⁶ Belâzûrî, *Fütûhu'l-Buldân*, 270; İlyas Gökhan, "Arapların Fethinden Selçuklulara Kadar Maraş", *Belleten* 73 (2009), 43.

¹⁷ Besim Atalay, *Maraş Tarihi ve Coğrafyası* (İstanbul: Matbaa-i Amire, 1339), 27; Gökhan, "Arapların Fethinden Selçuklulara Kadar Maraş", 41.

¹⁸ Belâzûrî, *Fütûhu'l-Buldân*, 274-275.

¹⁹ Gökhan, *Kahramanmaraş Tarihi*, 1/38.

²⁰ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, 10/404; Runcimen, *Haçlı Seferleri Tarihi*, 1/107; Urfalı Mateos, *Vekâyinâme ve Papaz Grigorun Zeyli*, çev. Hırant Andreasyan (Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1987); Gökhan, *Kahramanmaraş Tarihi*, 1/94.

Memlûklular döneminde Maraş (Hassa bölgesi dâhil) bölgesine Oğuzların Bozok kolundan Bayat, Beydilli ve Avşar boylarına mensup Türkler yerleştirilmiştir.²¹ Bu boylardan birisine mensup olup, Maraş tarihinin en önemli şahsiyetlerinden birisi olarak tarihe geçen Zeyneddin Karaca Bey adlı Türkmen başkanı 1337'de Maraş ve Elbistan'da Dulkadir Beyliğini kurmuştur.²² Beylik büyüyerek sınırları batıda Kırşehir ve Yozgat'a, doğuda Harput ve Diyarbakır'a, kuzeyde Darende'ye ve güneyde ise Hassa bölgesinden Antakya'ya uzanmıştır.²³ Tarihî bilgilerden yaptığımız çıkarımlarda Hassa bölgesinin de uzun süre Dulkadir Beyliği'nin hâkimiyeti altında kaldığı anlaşılmaktadır.²⁴

Suriye Türkmenlerini oluşturan Bozok ve Üçok boyları Çukurova ve Amik Ovasını ele geçirip buraya yerleşerek bölgenin Türkleşmesini sağlamışlardır. Güney Anadolu'nun Halep, Kilis ve Antakya üçgeninden başlayarak Tarsus'a kadar olan bölgesi, doğudan gelen Türkmenler tarafından değil, Halep ve Kuzey Suriye'den Türkmenler tarafından gerçekleştirilmiştir.²⁵ Yavuz Sultan Selim'in 1516 yılından itibaren Mısır'a kadar yaptığı seferlerle bölgeyi Osmanlıların hâkimiyeti altına almıştır. İlyas Gökhan'ın yaptığı araştırmalarda Maraş/Elbistan bölgesi iki asra yakın Dulkadir Beyliğinin elinde kalmış ve bölgeye Osmanlı eyalet sisteminde beyliğin ismine izafeten Dulkadir ya da Zulkadir Eyaleti adı verilmiştir. Dulkadir

²¹ Bölgenin Memlûklular dönemi ile ilgili tarihi için bk. Nihal Gezen, "Memlûk Devletinin Kuzey Sınırlarında Türkmenlerin Önemi", *Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi* 85 (2018), 660-673.

²² Gökhan, *Kahramanmaraş Tarihi*, 1/38.

²³ Mükremin Halil Yinanç, "Dulkadirli", *İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: MEB Yayınları, 1993), 111, 654; Refet Yinanç, *Dulkadir Beyliği* (Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1989), 6, 99; İsmail Altınöz, *Dulkadir Beylerbeyliğinin Teşekkülü ve Gelişmesi* (İstanbul: İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 1995), 20-28; Kürşat Solak, *İbn Tagri Birdi'nin "en-Nücûm ez-Zâhire" Adlı Eserinde Geçen Dulkadiroğulları İle İlgili Kayıtları* (İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2004), 35-75; Remzi Kılıç, "XV. Yüzyılın İkinci Yarısında Dulkadiroğulları Devleti Üzerinde Osmanlı-Memlûklular Rekabeti", *Uluslararası Dulkadir Beyliği Sempozyumu Bildirileri*, ed. Cevdet Kabakçı-Serdar Yakar (Kahramanmaraş : Kahramanmaraş Belediyesi, 2012), 3/229-240.

²⁴ Refet Yinanç, "Dulkadiroğulları", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 1994) 9/553-557.

²⁵ Claude Cahen, *Osmanlılardan Önce Anadolu'da Türkler* (İstanbul: E Yayınları, 1979), 133, 149, 275; M. Fatih Sansar, *Tanzimat Döneminde Bir İskân Modeli Fırka-i İslâhiye ve Güney Anadolu'nun İskânı* (Van: Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2003), 3-4.

Eyaleti müstakil eyalet iken, sonra Adana ile birleştirilmiş ve nihayetinde Halep vilayetine bağlı bir sancak haline getirilmiştir.

1. Hassa'nın Kuruluşu

Tarihçiler tarafından Osmanlının en uzun yüzyılı olarak nitelendirilen 19. yüzyılda, birçok cephede uzun süre devam eden savaşlar sonucunda asker sayısının azalması ve merkezi yönetimin zafiyetiyle, isyanlar baş göstermiştir. Bunlardan birisi de Anadolu'nun güneyinde bulunan Adana, Kozan, Çukurova, Ayntab ve Maraş-Antakya hattında Amanosların doğu ve batısında bulunan aşiretlerin çıkardığı isyanlardır. Osmanlı yönetimi bölgede isyancıları kontrol altına almak tekrar asayiş tesis etmek, birtakım ıslahatlar yapmak ve mahalli yönetimi güçlendirmek amacıyla komutanlığını Derviş Paşa'nın ve mülki amirliğini Ahmed Cevdet Paşa'nın yaptığı Fırka-i İslâhiye²⁶ adında bir ordu teşekkül ettirmiştir.²⁷

Osmanlı yönetimi tarafından oluşturulan Fırka-i İslâhiye'nin temel amacı, İskenderun'dan Maraş ve Elbistan'a; Kilis'ten Niğde ve Kayseri'ye, Adana Eyaleti'nden, Sivas Eyaleti hududuna kadar olan bölgeleri tekrar itaat altına almaktır. Ancak bunlardan sadece İskenderun'dan Maraş ve Elbistan'a kadar olan sahaların ıslah ve iskânı başarılabilmektedir. Diğer kısımların ıslahı ve buradaki konargöçerlerin iskânı ise ilerleyen zamanlarda yapılabilmektedir. Fırka-i İslâhiye'nin idarecilerinden askeri işlere bakan Derviş Paşa ile halkla ilgili işleri düzenleyen Ahmet Cevdet Paşa idi. Fırka yedi tabur Balkan, bir tabur Girit askeri ile Hassa ikinci süvari alayından meydana gelmekteydi. Bu harekâta diğer askeri birliklerle beraber, toplam olarak on beş piyade, iki alay süvari ve beş altı yüz kadar Çerkez-Gürcü atlıları katılmıştı.²⁸

²⁶ Fırka-i İslâhiye ile ilgili bilgileri orduya vakanüvis olarak katılan Ahmed Cevdet Paşa'nın olayları günü gününe kaydettiği notlarının Yusuf Halaçoğlu tarafından hazırlanarak yayınlanan *Ma'ruzât* adlı eserden öğreniyoruz. Ahmet Cevdet Paşa, *Ma'ruzat*, ed. Yusuf Halaçoğlu (İstanbul: Çağrı Yayınları, 1980), 112-193; Adem Tutar, "XIX. Yüzyılın Sonlarında Cebel-i Bereket Sancağında Müslümanlar ve Gayrimüslimler", *Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 8 (2003); Sansar, *Tanzimat Döneminde Bir İskân Modeli Fırka-i İslahiye ve Güney Anadolu'nun İskân*; Yusufoğlu, "Fırka-i İslâhiye ve Yapmış Olduğu İskân", *Tarih Dergisi* 27 (2011); Akif Bilge Çelik, *Fırka-i İslahiye* (Kahramanmaraş: Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2008).

²⁷ Ahmet Cevdet Paşa, *Ma'ruzat*, 116.

²⁸ Başkanlık Osmanlı Arşivi (BOA), Meclis-i Vâla (İ.MVL), 30/1256; Ahmet Cevdet Paşa, *Ma'ruzat*, 118; Halaçoğlu, "Fırka-i İslâhiye ve Yapmış Olduğu İskân", 2.

Teşekkül ettirilen ordu Derviş Paşa'nın komutasında deniz yoluyla gurre-i Muharrem 1281/Haziran 1864'te Adana sahilleri ulaştı ve bir sonraki günde İskenderun sahiline çıktı.²⁹

Bölgeye Fırka-i İslâhiye gelmeden önce konargöçerlere köy kurmak, hayvanlarını otlatmak ve ekim yapabilmek için araziler verildiği kaynaklardan anlaşılmaktadır.³⁰ Burada yaşayan aşiret ve aile toplulukları, Çukurova'nın ilk Osmanlı-Memluklu savaşlarına sahne olduğu sırada (1485-1491) Kuştemur, Karaisalu, Varsaklu, Durgutlu, Özeroğlu ve Burnaz gibi Üçok Türkmenlerinden oluşmakta idi.³¹ Yapılan çalışmalar sonucunda Fırka-i İslâhiye'nin gittiği bölgede 26 kadar aşiret ve aile toplulukları olduğu bilinmektedir.³² Bölgeyi ıslah ederek devletin gücünü göstermek gayesiyle gelen Fırka-i İslahiye de, günümüzde mevcut olan başta Osmaniye ili, Türkoğlu, İslahiye ve Hassa kazaları ve Kılılı kasabası ile bunlara bağlı çok sayıda köy kurmuştur.³³ Bugün Hatay iline bağlı küçük bir ilçe olan Hassa kurulmadan önce, bölgede Amanos Dağlarının doğu tarafındaki vadilere yerleşmiş olan Hacılar, Tiyek ve Akbez nahiyeleri bulunmakta idi.³⁴ Hassa kazası kurulmadan önce bölgede meskun olan bu üç nahiyede iki binden fazla hane olmasına rağmen bağlı oldukları Maraş Sancağı'na yıllık vergilerini ödemedi ihmkar davranıyorlardı.³⁵

Bu nahiyelerden Hacılar Paşo Bey, Tiyek de Karaca Mehmet Bey ve Akbez de Ali Bey tarafından yönetiliyordu. Paşo Bey ile Karaca Mehmet Bey birbirlerine düşman olduklarından sürekli rekabet ve çatışma halinde idiler. Fırka-i İslahiye'nin

²⁹ Ahmet Cevdet Paşa, *Ma'ruzat*, 131.

³⁰ Başkanlık Osmanlı Arşivi (BOA), Meclis-i Vâlâ (MVL), 538/24169.

³¹ M. Şehabeddin Tekindağ, "İkinci Bayezid Devrinde Çukurova'da Nüfuz Mücadelesi", *Belleten* 31 (1967), 345.

³² Bunlardan Avşar (Afsar), Varsak (Farsah), Reyhanlı, Sırkıntılı, Tecirli, Cerid, Oruçlu, Karacalar, Yağbasan, Bozdoğan, Ulaşlı, Kapulu, Delikanlı, Çelikanlı, Kırıntılı, Lek, Hacılar, Karafakılı, Şihlar (Şeyhlü), Okçu-İzzeddünlü, Amikî aşiretleriyle Kozanoğulları Küçük Alioğulları, Kökültüoğulları, Menemencioğulları, Karsantioğulları gibi ailelerden oluşmaktadır. Halaçoğlu, "Fırka-i İslâhiye ve Yapmış Olduğu İskân", 2-6.

³³ Fırka-i İslahiye'nin kurduğu il, kaza, nahiyeye ve köyler için bk. Halaçoğlu, "Fırka-i İslâhiye ve Yapmış Olduğu İskân", 2-20.

³⁴ Ahmet Cevdet Paşa, *Ma'ruzat*, 128.

³⁵ BOA, A.MKT.92.53.04.01; BOA, A.MKT.00098.00024.002.001.

komutanlarının gayretiyle bunlar arasındaki rekabet ortadan kaldırılarak hem barış sağlandı hem de devlete itaat edeceklerine söz aldılar. Hatta Paşo Bey ile Karaca Mehmed Bey bölgede bulunan ordunun zahire ve diğer ihtiyaçlarının karşılamayı taahhüt ettiler.³⁶

Gâvur Dağlarının doğusuna geçen Fırka-i İslâhiye'nin komutanı Derviş Paşa, ordunun ilk konuşlandığı yere İslâhiye adını vermiştir. Derviş Paşa'nın komutasındaki ordu, güneye doğru giderek Halep Caddesini elinde bulunduran Reyhâniye aşiretiyle anlaşmıştır. Derviş Paşa'nın gayretleriyle Lece ile Hacılar nahiyesi arasındaki geçit noktasını elde tutabilmek amacıyla adı geçen nahiyeden otuz hanenin yerleştirilmesiyle önce ordu adında bir köy, nihayetinde de çevredeki nahiyeler birleştirilerek merkezi Tiyek civarı olmak üzere birkaç yüz haneden oluşan bir kasaba kurmuştur. Bu kasabaya da ilk olarak Hassa taburlarının gelmesinden dolayı Hassa ismi verilmiş ve Amanos Dağlarının doğusuna yerleşmiş olan Hacılar, Tiyek ve Ekbaz (Akbez) nahiyelerinden nüfuslarına göre haneler yerleştirilmiştir.³⁷ Arşiv kayıtlarına göre bu sırada ismi geçen üç nahiyede 1281/1864-1865 yılında yapılan bir tahrirde nüfusu şöyle idi:³⁸

Nahiyeler	Müslim		Gayrimüslim		Toplam Nüfus	
	Hane	Nüfus	Hane	Nüfus	Hane	Nüfus
Tiyek Nahiyesi	208	556	21	65	229	621
Ekbaz Nahiyesi	188	476	29	96	217	572
Hacılar Nahiyesi	540	1177	31	109	571	1286

Kazanın kurulmasından sonra köylerden muhtarlar seçildi, üç nahiyenin ileri gelenlerinden birer, Ermeni cemaatinden de bir olmak üzere toplam dört kişiden oluşan bir kaza meclisi oluşturuldu. Ayrıca kasabaya kaza müdürü ataması yapılarak asayişin sağlanması amacıyla yeter miktarda asker konuşlandırılıp, bir naip gönderilmesi için de İstanbul'dan talepte bulunuldu. Akabinde üç nahiyenin nüfus sayımı yapıldı. İleri gelenler ordugâha çağrılarak kimlerin kaç nüfusla kasabanın

³⁶ Ahmet Cevdet Paşa, *Ma'ruzat*, 133.

³⁷ Ahmet Cevdet Paşa, *Tezâkir*, ed. Cavid Baysun (Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1953), 142; Ahmet Cevdet Paşa, *Ma'ruzat*, 135.

³⁸ BOA, MVL, 538/24169.

oluşumuna katkı sağlayacakları hususunda kura çekildi. Ancak Hacılar nahiyesine bağlı dağda meskûn olan Karafakılı kuraya katılmak istemeyince, aşiretin ileri gelenleri Miralay İbrahim Bey komutasında yakalanıp, ordugâha getirilerek itaat altına alınmıştır.³⁹ Bundan sonra İslâhiye livâ merkezi olmak üzere İzziye, Hassa ve Bulanık kazaları birleştirilerek, Maraş mutasarrıflığına bağlı bir kaymakamlık teşkil edilmiş Payas kaymakamı Şevki Efendi de buraya atanmıştır.⁴⁰

Fırka-i İslahiye'nin askerî, idarî, sosyal ve ekonomik alanlarda yapmış olduğu islahatlar neticesinde değişim ve dönüşümlerle, bölgede yaşayan aşiretler yeni kurulan kasaba ve köylere yerleştirilmiş ve bunun neticesinde hem asayiş sağlanmış hem de düzenli bir sosyal çevre ve yaşam seviyesine kavuşmuşlardır. Yine bu çalışmalara paralel olarak Maraş Mutasarrıfı Arslan Paşa, Maraş ile Hassa/İslâhiye arasındaki Gâvur Dağlarının vadilerinde bulunan köyleri, Maraş'tan Amik Ovası ve İskenderun'a gelen güzergâhlara naklederek buraların meskûn hale getirmiştir.⁴¹

Kazanın kurulmasından önce Hacılar Beyi Paşo Bey ile Tiyek Beyi Karacabey Mehmed Bey arasında ileride çıkabilecek muhtemel anlaşmazlıkları önlemek için bölgede kalmaları Fırka-i İslâhiye tarafından uygun görülmemiştir.⁴² Bunun üzerine Paşo Bey Elbistan kaza Müdürlüğüne, Karacabey Mehmed Bey de Rumkale kazası müdürlüğüne tayin edilmiştir. Muhtemelen Tiyek Beyinin kontrolünde olan Akbez Beyi Ali Bey'i ordunun ileri gelenleri yanlarına almışlardır. Aynı aileden Ali Bey Adana'ya, Ahmed Bey ise kendi isteğiyle Halep'e gönderilmiştir.⁴³ Böylece yeni kurulan Hassa Kazasında önceden var olup devam eden muhtemel çatışma ve anlaşmazlıklar önlenmiştir. Fırka-i İslâhiye'nin çalışmaları sonucu Hassa Kazası ortaya çıkmış, bölgenin beyleri çeşitli görevlerle veya sürgün edilerek kazadan uzaklaştırılmış, devlet düzeninin tekrar ortadan kaldırılmasına teşebbüs etme gücüne sahip aileler ve şahıslar bertaraf edilmiştir.⁴⁴

³⁹ Ahmet Cevdet Paşa, *Ma'ruzat*, 135.

⁴⁰ Ahmet Cevdet Paşa, *Tezâkir*, 150-151.

⁴¹ Başkanlık Osmanlı Arşivi (BOA), Yıldız Karton 36 (Y.EE), 36/72.

⁴² BOA, A.MKT.MHM.0339.034.001.001 (10 Safer 1282/5 Temmuz 1865).

⁴³ Ahmet Cevdet Paşa, *Tezâkir*, 144-151.

⁴⁴ Osman Karlangıç, "Kuruluşundan XX. Yüzyıl Başlarına Kadar Osmanlı Vilayet Salnamelerinde Hassa Kazası (1865-1902)", *Türk İslâm Medeniyeti Akademik Araştırmalar Dergisi* 18/3 (2023), 78.

1282/1866 tarihli bir belgede Hassa, İslâhiye livasına bağlandıktan sonra bağlı bulunan kasaba ve aşiretlerin yapılan tahrir sonucunda nüfus ve hane miktarları aşağıdaki şekilde gösterilmiştir:⁴⁵

Nahiye ve Köyler	Müslim		Gayrimüslim		Kıptî	
	Hane	Nüfus	Hane	Nüfus	Hane	Nüfus
Nevâhi-i Selâse	190	483	14	41	-	-
Kerkütlü	227	457	-	-	-	-
Delikanlu	619	1836	-	-	-	-
Çelikanlu	372	987	-	-	-	-
Toplam	1408	3763	14	14		
Karayiğitoğlu	103	268	14	33	-	-
Yarpuz	50	110	-	-	-	-
Toplam	153	378	14	33	-	-
Hacılar	557	1521	29	109	-	-
Tiyek	208	566	27	71	6	13
Ekbaz (Akbez)	208	545	29	95	2	3
Toplam	973	2632	85	275	8	16
Kapulu	39	108	-	-	-	-
Keferdiz	255	504	1	4	-	-
Genel Toplam	2828	7385	114	353	8	16

Tablo 1: 1282/1866 Tarihli Tahrir Sonuçları

Hassa'nın kurulmasından sonra 1282/1866 yılında yapılan nüfus sayımında kazayı oluşturan nahiyelerde 973 Müslümanlara, 85 gayrimüslimlere ve 8 Kıptîlere ait olmak üzere toplam 973 hane; 2632 Müslüman, 275 gayrimüslim ve 16 Kıptî nüfusunun olduğu anlaşılmaktadır. Günümüzde özellikle Tiyek'te yıkılmış ve metruk halde olsa da Ermenilerden kalma evlerin varlığı beraber, bizzat yaptığımız incelemelerde kilisenin yeri dahi tespit edilmiştir. Hem elimizde bulunan arşiv belgeleri hem tahrir defterleri ve hem de salnamelere göre Hassa'nın kurulduğu bölgede özellikle de Hacılar, Tiyek ve Akbez nahiyelerinde Müslümanlarla beraber gayrimüslim (Ermeniler) ve Ortadoksların da yaşadığı ortaya çıkmaktadır.

⁴⁵ BAO, Y.EE, 36/72.

2. Halep Salnamelerine Göre Hassa

2.1. Salnameler

Osmanlı yönetici ve bilim adamlarının, 19. yüzyıldan itibaren dünyadaki gelişmeleri takip etmeye başlamasıyla, Avrupa'da farklı isimlerle kullanılan yıllık olayları kaydetme gibi bazı kültürel çalışmaları "salnâme" adıyla yayınlamaya başlamışlardır. Salnâme, Osmanlı'da bir yıllık olayları yazıya aktararak kayıt altına alan bir tabir olarak kullanılmıştır. Salname Farsça bir kelime olup yıl anlamındaki sal ile "yazılı şey mektup anlamına gelen" name kelimelerinin birleşmesinden oluşmuştur.⁴⁶

Osmanlı Devleti merkezî yönetimi, nezaretler, askeri kurumlar, vilayetler, bazı özel kurum ve kişilerin yıllık olarak bilgilendirme amaçlı salname neşrine başlamışlardır.⁴⁷ Osmanlıda ilk resmî salnâme Sadrazam Mustafa Reşit Paşa'nın talimatıyla 1263/1847 yılında yayınlanmış ve bu resmî salnâmelerde, daha çok yönetim birimleri, yer, kurum, idare ve memur adları yayınlanmıştır. Sadrazam Mustafa Reşit Paşa, Tanzimat'la beraber Avrupa'daki ilmî, kültürel ve tarihî mirası korumak adına yapılan gelişmelerin takip edilmesini, bunların Osmanlı Devleti içinde de uygulamasını emretmiştir. Bu doğrultuda salname yazımı için Hayrullah Efendi görevlendirilmiş ve o da ilk salnâmeyi Ahmed Vefik Paşa'ya yaptırmış,⁴⁸ dönemin büyük tarihçi ve mütefekkeri Ahmed Cevdet Paşa'nın çabalarıyla kurumsal hale getirilmiştir.⁴⁹ 1922 yılına kadar yayınlanan devlet salnâmeleri, devletin yukarıdan aşağıya yönetim birimlerini, merkezden atanan devlet memurları ya da

⁴⁶ Mehmet Zeki Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü* (İstanbul: MEB Yayınları, 1993), 105; Hasan Duman, *Osmanlı Salnâmeleri ve Nevsâlleri* (Ankara, Öncü Basımevi, 2000), 1; Bilgin Aydın, "Salname", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2009); Aysun Sarıbey Haykıran, "Aydın Vilayet Salnâmelerinde Birgi", *Tarih Okulu Dergisi* 18 (2014), 473-501.

⁴⁷ Aydın, "Salname", 36/51.

⁴⁸ Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, 106.

⁴⁹ Salnâmelerin yayınlanması için Meclis-i Maârif Başkâtibi Behçet, Meclis azasından Rüştü Beyler tarafından büyük bir çalışma başlatılmış, daha sonraları da salnâmelerin tertibi irade-i seniyye ile Maârif Nezâreti mektubî kalemi heyetine ve 1306/1888 yılından itibaren de Memurîn-i Mülkiye komisyonuna bağlı Sicill-i Ahvâl İdaresine havale edilmiştir. Resmî salnâmeler 1847 yılından Osmanlı Devleti'nin sonuna yani 1922 yılına kadar bu idare tarafından düzenlemiştir. Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, 106.

mahalli idareciler hakkında istatistikî bilgiler vermektedir.⁵⁰ Ayrıca 1847-1922 yılları arasında düzenli olarak yayınlanan devlet salnameleri Osmanlı tarihi, idari teşkilatı, kurumları, ilmî, iktisadî, askerî, kültürel ve diğer alanlara ilişkin önemli bilgileri de ihtiva etmektedir.⁵¹ Cumhuriyet döneminde de bu gelenek bir süre devam ettirilmiş ve Türkiye Cumhuriyeti Devlet Salnamesi adıyla üç ciltlik bir yayın yapılmıştır.⁵²

Devlet tarafından yayınlanan resmî salnamelerde mahalli konulara fazla yer verilmeyince, Osmanlının taşra teşkilatları, yörenin dinî, siyasî, sosyal, nüfus yapısı, ekonomik ve kültürel yapılarının da bilinmesi için, görülen ihtiyaç üzerine vilayet salnamelerinin de yayınlanmasına başlanmıştır. Vilayetlerin yayınladığı salnameler, üzerinde durduğu vilayetin idari yapısı, görevlilerin isimleri, mahalli tarih ve coğrafya, eski eserler, ticarî ve ekonomik faaliyetler, sanayi kolları, demografik yapısı, medaris, sıbyan, ibtidaî, rüşdiye, idadî gibi okullar, kütüphaneler gibi birçok alanda bilgiler vermektedir.⁵³ Bu haliyle vilayet salnameleri ele aldıkları bölgeler hakkında ayrıntılı bir şekilde ele aldıkları bilgilerden dolayı Osmanlı tarihi için çok önemli resmi kaynak olmuşlardır.

İlk vilayet salnamesi 1866 yılında çıkarılan Bosna, sonuncusu ise 1921/1922 tarihli Müstakil Bolu Vilayet Salnâmesi'dir. 1867'de Vilayet Nizamnamesi'nin

⁵⁰ "19. Yüzyılın Son Çeyreğinden 20. Yüzyıla Kadarki Dönemde Konya Salnamelerine Göre Konya'da Yönetimdeki Gayr-i Müslimler" hakkında bir araştırma yapan Mehmet Aydın'a göre salnâmeler 1924 yılına kadar devam etmiştir. Onun tespitine göre Konya'da neşredilen ilk Salname 1285/1868 tarihini taşımaktadır. Konya'da yayınlanan son salname ise 1330/1924 tarihlidir. Dolayısıyla salnamelerin yayınlanması yukarıda da belirttiğimiz gibi Cumhuriyet döneminde de devam etmiştir. Bk. Mehmet Aydın, "XIX. Yüzyılın Son Çeyreğinden XX. Yüzyıla Kadarki Dönemde Konya Salnamelerine Göre Konya'da Yönetimdeki Gayr-i Müslimler", *Türk-İslam Medeniyeti Akademik Araştırmalar Dergisi* 5 (2008), 104.

⁵¹ Vehbi Günay, "XIX. Yüzyılın Son Çeyreğinde Bodrum (Osmanlı Vilâyet Yıllıklarına Göre)", 2. *Uluslararası Her Yönüyle Bodrum Sempozyumu Bildirileri*, ed. Ahmet Özgiray-Mehmet Akif Erdoğan (Bodrum: Müskebi Ofset, 2011,) 333-334; Haykıran, "Aydın Vilayet Salnâmelerinde Birgi", 475.

⁵² Osmanlı döneminde yayınlanan resmî (devlet), vilayet ve özel Salnâmelerle ilgili faydalı birçok çalışmalar yapılmıştır. M. Seyfettin Özege zamanın ilerlemesi ve yeni bilgilerin elde edilmesiyle Hasan Duman'ın çalışmasında eksik olan yerlerin tamamlanması, bazı künye ve kütüphaneler eklenerek geliştirmiştir. Bk. M. Seyfettin Özege, *Eski Harflerle Basılmış Türkçe Eserler Kataloğu* (İstanbul: Fatih Yayınevi, 1971-1979); Hasan Duman, *Osmanlı Yıllıkları (Salnameler ve Nevşaller) Bibliyografyası ve Bazı İstanbul Kütüphanelerine Göre Bir Katalog Denemesi* (İstanbul: İRCİCA, ts.).

⁵³ H. Yıldırım Ağanoğlu, *Kosova Vilayeti Salnamesi (Üsküp, Priştine, Prizren, İpek, Yenipazar, Taşlıca)* (İstanbul: Rumeli Türkleri Kültür ve Dayanışma Derneği Yayınları, 2000).

yayınlanmasının ardından salname çıkaran vilayet sayısında artış olmuştur.⁵⁴ Ankara, Halep, Konya, Aydın, Kastamonu gibi vilayetlerde de salnâmeler yayınlanmıştır.

Bu bağlamda, çalışmamızın temel dayanak noktası olan Halep Vilayet Salnamelerine baktığımızda, 1284-1326/1866-1908 yılları arasına ait toplam 33 adet salnamenin olduğu görülmektedir. Birbirini takip eden 33 cilt ve 9500 sayfadan oluşmaktadır. Oldukça ayrıntılı bilgiler içeren bu salnameler sayesinde, 19. yüzyılın ikinci yarısından 20. yüzyılın başlarına kadar yaklaşık 42 yıllık süreç içerisinde Halep vilayeti ve bağlı idarî birimlerde yaşanan değişimleri ya da varlığını sürdüren idarî, sosyal, kültürel ve ekonomik yapısı hakkında bilgi sahibi olmak isteyenler için bulunmaz bir hazinedir.⁵⁵

Hassa kurulunca önce İslahiye'ye Kazasına bağlı bir kasaba⁵⁶ daha sonra da 1290/1868 yılında yayınlanan Salnameye göre Halep Vilayetine bağlı Maraş Sancağının⁵⁷ bir kazası olmuştur. 1297/1879 tarihli Adana Vilayet Salnamesine göre Cebel-i Bereket Sancağına bağlı bir kaza olarak görülmektedir. Hassa ile ilgili Osmanlı döneminde çok sayıda arşiv belgesi, muhtemelen Şer'iyeye Sicilleri, Vakfiyeler ve Vilayet Salnamelerinde bilgiler bulunmaktadır. Ancak biz su çalışmamızda sadece Halep Vilayet Salnamelerine göre Hassa'nın idarî, sosyal ve kültürel durumunu değerlendirmeye çalışacağız.

2.2. Hassa'nın İdarî Durumu

Hacılar, Tiyek ve Akbez nahiyelerinden getirilen kişilerden oluşan Hassa, önce İslahiye'ye bağlı bir kasaba statüsünde idi.⁵⁸ 1284/1857-1868 tarihli Halep Vilayet Salnamesine göre Ahmed Cevdet Paşa'nın Halep vilayet valisi, Nâşid Paşa'nın Maraş livası kaymakamı ve Osman Paşa'nın kaza müdürü olduğu sırada idarî olarak Hassa,

⁵⁴ Günay, "XIX. Yüzyılın Son Çeyreğinde Bodrum (Osmanlı Vilâyet Yıllıklarına Göre)", 357; Haykıran, "Aydın Vilayet Salnâmelerinde Birgi", 475.

⁵⁵ Cengiz Eroğlu vd., *Osmanlı Vilayet Salnamelerinde Halep* (Ankara: Global Strateji Enstitüsü, 2007).

⁵⁶ Vilâyet-i Salnâme-i Haleb 1, 1284, s. 164.

⁵⁷ Halep Vilayet Salnamelerinin Maraş ve bağlı birimlerine ait olan bölümleri Said Öztürk başkanlığında bir ekip tarafından Latin harfleriyle yayınlanmıştır. Bk. Said Öztürk, *Osmanlı Salnamelerinde Maraş Sancağı* (Kahramanmaraş: Kahramanmaraş Belediyesi Yayınları, 2006).

⁵⁸ Ahmet Cevdet Paşa, *Ma'ruzat*, 150, 161. Vilayet-i Salname-i Halep 1, 1284, s. 164.

İslâhiye kazasının bir kasabası olarak görülmektedir. Hatta aynı salnamede Esâmi-i Kurâ (Köylerin isimleri) başlığı altında günümüzde Hassa'ya bağlı olan Hacılar, Küreci, Yuvalı, Şarklı, Güvenç, Demrek, Eğribacak (günümüzde Eğribacak deniliyor), Katrancı, Gölpınar, Söğüt, Karafakılı, Dumlu, Ağcalar, Elleşli (Allişli), Kayakublu, Selmanlı, Nuhuşağı, Yeniyanan, Sarıkurtlu, Gazeluşağı köyleri İslâhiye kazası içinde zikredilmiştir.⁵⁹

Vâli-i Vilâyet-i Haleb	Nâşid Paşa
Mutasarrıf-ı Sancak-ı Maraş	Arslan Bey

Kâimmakâm	Hacı İsmail Efendi
Nâibi	Kâmil Efendi
Mal Müdürü	Feyzi Efendi

MECLİS-İ İDÂRE-İ KAZÂ		MECLİS-İ DEÂVÎ-İ KAZÂ	
Reis	Kâimmakâm	Reis	Nâib
A'zâ	İsmail Ağa	Mümeyyiz	İsmail Ağa
A'zâ	Mehmed Bey	Mümeyyiz	Süleyman Ağa
A'zâ	Ahmed Ağa	Mümeyyiz	Abdullah Ağa
A'zâ	Bali Ağa	Mümeyyiz	Haçir Ağa

Deâvî Kâtibi	Mehmed Efendi
Emlâk Mukayyidi	Ali Efendi

Tablo 2: 1285/24 Nisan 1868-12 Nisan 1869 Tarihli Halep Vilayet Salnamesine Göre
Hassa Kaza İdaresindeki Görevliler⁶⁰

1285/24 Nisan 1868-12 Nisan 1869 tarihli Halep Vilayet Salnamesinde Hassa, Halep Vilayeti Maraş Sancağına bağlı bir kaza olarak kaydedilmiştir. Vilayet valisi Nâşid Paşa, Maraş Sancağı mutasarrıfı⁶¹ ise Arslan Bey olduğu anlaşılmaktadır.

⁵⁹ Vilâyet-i Salnâme-i Haleb 1, 1284, s. 164.

⁶⁰ Vilâyet-i Salnâme-i Haleb 2, 1285, s. 71.

⁶¹ Mutasarrıf: Osmanlı idarî sisteminde Sancak adı verilen liva ile kaza arazında bulunan yerleşim yerlerinin başında bulunan memurdur. Cumhuriyet döneminde sancaklar il olarak adlandırılmıştır. Bk. Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, 586.

Kazaya Hacı İsmail Efendi kaymakam, Kâmil Efendi nâîp⁶² ve Feyyaz Efendi de mal müdürü görevine atanmış, bu arada kaza yönetimi oluşturan idâre ve deâvî meclisleri kurulmuştur. İdare Meclisinin başkanlığını kaymakam yaparken deâvî meclisinin⁶³ başkanlığını nâîp yapmıştır. İdare meclisinde reisle beraber dört Müslim ve bir de gayrimüslim üyenin, deâvî meclisinde de reis olan nâiple beraber toplam dört Müslim ve bir de gayrimüslim mümeyyizin olduğu görülmektedir. Bu durumda kaza kurulurken yönetimde Tiyek, Hacılar ve Akbez nahiyelerinden birer Müslim toplam üç aza ile bir de gayrimüslim aza bulunması şartının devam ettiği anlaşılmaktadır.

1285/24 Nisan 1868-12 Nisan 1869 tarihli Halep Vilayet Salnamesindeki bilgilere göre Hassa köy olarak nitelendirilmekte ve Ödek Su ve İnce Su isimli iki mahalleden oluştuğu görülmektedir. Bunların dışında kazanın kurulmasına nüfus katkısı sağlayan Akbez, Tiyek ve Hacılar nahiye olarak kaydedilmiştir. Bu nahiyelere bağlı 31 köyle kazayı teşekkül ettiği ortaya çıkmaktadır. Salnamede verilen bilgilere göre Akbez Nahiyesi; Selmanlı, Nuhuşağı, Sarıkurtlu, Duraklı, Horhorlu, Yeniyanan, Gazeluşağı, Karaahmedli; Tiyek Nahiyesi; Dedemli, Allışli, Ağcalar, Karayakuplu, Karafakılı, Hristiyan, Adamanlı ve Hacılar Nahiyesi de; Hacılar, Söğüt, Göbkâr, Eğri, Küreci, Şarklı, Güvenç, Demrek, Yuvalı, Katranlık, Karafakılı, Kızıllar, Ecepinarı, Arapluşağı, Orduköy, Yolluklar köylerinden oluşmuştur.⁶⁴

Vâli-i Vilâyet-i Haleb	Nâşid Paşa
Mutasarrıf-ı Livâ-i Maraş	Ali Arslan Bey
Kâimmakâm	Hacı Şakir Efendi
Nâibi	Kâmil Efendi
Mal Müdürü	Feyyâz Efendi

⁶² Nâib: Şer'i Mahkemelerin hâkimlerine verilen isimdir. Buldukları yerlerde Anadolu ve Rumeli Kadı askerlerinin vekilliğini yaptıkları bunlara nâîp denilmiştir. Ayrıca mahkemeler tarafından bir işin incelenmesi için görevlendirilen bilirkişilerin tetkikatına yönetmek üzere seçilen mahkeme üyesine de bu ad verilmiştir. Netice itibarıyla Tanzimat'tan sonra kazalarda yargı işlerini yürütmek üzere naipler görevlendirilmiştir. Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, 644-645.

⁶³ Vilâyet-i Salnâme-i Halep 2, 1285, s. 71

⁶⁴ Vilâyet-i Salnâme-i Halep 2, 1285, s. 232-233.

MECLİS-İ İDÂRE-İ KAZÂ		MECLİS-İ DEÂVÎ-İ KAZÂ	
Reîs	Kâimmakâm	Reîs	Nâib
A'zâ	İsmail Ağa	Mümeyyiz	İsmail Ağa
A'zâ	Mehmed Bey	Mümeyyiz	Süleyman Ağa
A'zâ	Ahmed Ağa	Mümeyyiz	Abdullah Ağa
A'zâ	Bali Ağa	Mümeyyiz	Haçir Ağa

Deâvî Kâtibi	Mehmed Efendi
Emlâk Mukayyidi	Ali Efendi

Tablo 3: 1286/13 Nisan 1869-2 Nisan 1870 Tarihli Halep Vilayet Salnamesine Göre
Hassa Kaza İdaresindeki Görevliler⁶⁵

1286/13 Nisan 1869-2 Nisan 1870 Tarihli Halep Vilayet Salnamesinde de Hassa'nın aynı vilayet Halep ve liva olarak adlandırılan Maraş'a bağlı olduğunu görmekteyiz. Bu salnamede vilayet ve liva yönetiminde ve Hassa kazası yönetiminde de bir değişiklik olmadığı görülmektedir. 1286/13 Nisan 1869-2 Nisan 1870 Tarihli Halep Vilayet Salnamesinde de Hassa'nın idârî yerleşim durumuna baktığımızda 1285/24 Nisan 1868-12 Nisan 1869 tarihli salnamedeki bilgilerin tekrarı olduğunu görüyoruz.⁶⁶

Vâli-i Vilâyet-i Haleb	Müşir Mehmed Emin Derviş Paşa
Mutasarrıf-ı Livâ-i Maraş	Hasan Paşa
Kâimmakâm	Hüsni Bey Sâlise
Nâibi	Kâmil Efendi
Mal Müdürü	Toros Efendi

MECLİS-İ İDÂRE-İ KAZÂ		MECLİS-İ DEÂVÎ-İ KAZÂ	
Reîs	Kâimmakâm	Reîs	Nâib
A'zâ	İsmail Ağa	Mümeyyiz	İsmail Ağa
A'zâ	Hüseyin Ağa	Mümeyyiz	Ahmed Efendi
A'zâ	Süleyman Efendi	Mümeyyiz	Hasan Ağa

⁶⁵ Vilâyet-i Salnâme-i Haleb 3, 1286, s. 71.

⁶⁶ Vilâyet-i Salnâme-i Haleb 3, 1286, s. 180-181.

A'zâ	Anton Ağa	Mümeyyiz	Haçir Ağa
Deâvî Kâtibi		Mehmed Efendi	
Emlâk Vukûât Kâtibi		Ali fendi	
Sandık Emini		Ohannes Efendi	

Tablo 4: 1287/3 Nisan1870-22 Mart 1871 Tarihli Halep Vilayet Salnamesine Göre Hassa Kaza İdaresindeki Görevliler⁶⁷

1287/3 Nisan-22 Mart 1871 Tarihli Halep Vilayet Salnamesinde, vilayetin üst yönetiminin değişmesiyle vilayet valisinin Müşir Mehmed Emin Derviş Paşa ve Maraş liva mutasarrıfının da Hasan Paşa olduğu görülmektedir. Hassa'nın mahalli en üst yönetici olan Hacı Şakir Efendi'nin yerine Hüsnü Bey'in geldiği anlaşılmaktadır. Naiplik görevine Kâmil Efendi devam ederken, mal müdürlüğüne gayrimüslim olan Toros Efendi getirilmiştir. Ayrıca idare ve deâvî meclislerinde de değişiklikler olmuş, bir de sandık emini olarak gayrimüslim atanmıştır. 1287/3 Nisan-22 Mart 1871 Tarihli Halep Vilayet Salnamesinde de Hassa'nın idari yerleşim düzeninin bir farklılık olmadığı görülmektedir.⁶⁸

Vâli-i Vilayet-i Haleb	Müşir Mehmed Emin Derviş Paşa
Mutasarrıf-ı Livâ-i Maraş	Hasan Paşa
Kâimmakâm	Hüsnü Bey
Nâibi	Ali Efendi
Mal Müdürü	Stefan Efendi

MECLİS-İ İDÂRE-İ KAZÂ		MECLİS-İ DEÂVÎ-İ KAZÂ	
Reîs	Kâimmakâm	Reîs	Nâib
A'zâ	İsmail Ağa	Mümeyyiz	Hüseyin Ağa
A'zâ	Hüseyin Ağa	Mümeyyiz	Muhammed Ağa
A'zâ	Süleyman Efendi	Mümeyyiz	Muhammed Ef.
A'zâ	Anton Ağa	Mümeyyiz	Haçir Ağa

⁶⁷ Vilâyet-i Salnâme-i Haleb 4, 1287, s. 155.

⁶⁸ Vilâyet-i Salnâme-i Haleb 4, 1287, s. 156.

Deâvî Kâtibi	Mehmed Efendi
Emlâk Vukûât Kâtibi	Ali Efendi
Sandık Emîni	Ohannes Efendi

Tablo 5: 1288/23 Mart 1871/10 Mart 1872 Tarihli Halep Vilayet Salnamesine Göre
Hassa Kaza İdaresindeki Görevliler⁶⁹

1288/23 Mart 1871/10 Mart 1872 Tarihli Halep Vilayet Salnamesine göre vilayet valisi, liva mutasarrıfı ve kaza kaymakamı değişmemiştir. Kazanın naibi, mal müdürü ile idare ve deâvî meclislerinde aza ve mümeyyizlerde bazı değişiklikler olmuştur. 1288/23 Mart 1871/10 Mart 1872 Tarihli Halep Vilayet Salnamesine göre de Hassa'nın idari yapısında bir değişiklik olmamıştır.⁷⁰

Vâli-i Vilayet-i Haleb	Hacı Ali Paşa
Mutasarrıf-ı Livâ-i Maraş	el-Hac Ali Paşa
Kâimmakâm	Hüsnü Bey
Nâibi	Ali Efendi
Mal Müdürü	Stefan Efendi

MECLİS-İ İDÂRE-İ KAZÂ		MECLİS-İ DEÂVÎ-İ KAZÂ	
Reîs	Kâimmakâm	Reîs	Nâib
A'zâ	İsmail Ağa	Mümeyyiz	Hüseyn Ağa
A'zâ	Süleyman Ağa	Mümeyyiz	Mehmed Efendi
A'zâ	Hasan Ağa	Mümeyyiz	Haçir Ağa
A'zâ	Anton Ağa		

Deâvî Kâtibi	Mehmed Efendi
Emlâk Vukûât Kâtibi	Yusuf Efendi
Sandık Emîni	Ohannes Efendi

Tablo 6: 1289/21 Mart-28 Şubat 1873 Tarihli Halep Vilayet Salnamesine Göre Hassa
Kaza İdaresindeki Görevliler⁷¹

⁶⁹ Vilâyet-i Salnâme-i Haleb 5, 1288, s. 160.

⁷⁰ Vilâyet-i Salnâme-i Haleb 5, 1288, s. 161-162.

⁷¹ Vilâyet-i Salnâme-i Haleb 6, 1289, s. 64.

1289/21 Mart-28 Şubat 1873 Tarihli Halep Vilayet Salnamesine göre vilayet valisi ile Maraş livası mutasarrıfı değişmiş ve aynı kişinin hem vilayeti hem de liva yönetimini elinde bulundurduğu anlaşılmaktadır. Kaza kaymakamı, naibi ve mal müdürlüğünü aynı kişiler yürütürken idare ve deâvî meclislerinde değişiklik olmuş ve deâvî meclisinde bir Müslüman mümeyyizin azaldığı görülmektedir. 1289/21 Mart-28 Şubat 1873 Tarihli Halep Vilayet Salnamesinin idari yerleşimde bir değişiklik olmadığı için önceki salnamelerdeki bilgileri tekrar ettiğini görüyoruz.⁷²

Vâli-i Vilayet-i Haleb	el-Hac Ali Paşa
Mutasarrıf-ı Sancak-ı Maraş	Ahmed Bey
Kâimmakâm	Hacı Bey
Nâibi	Mehmed Râşid Efendi
Mal Müdürü	Hafız Ali Şâni Efendi

MECLİS-İ İDÂRE-İ KAZÂ		MECLİS-İ DEÂVÎ-İ KAZÂ	
Reîs	Tiyekli Süleyman Ağa	Reîs	Mehmed Ağa
A'zâ	Paşabeyzâde Mehmed	Mümeyyiz	Mehmed Efendi
A'zâ	Nuri Bey	Mümeyyiz	Ali Ağa
A'zâ	Hüseyin Ağa	Mümeyyiz	Hamza Ağa
A'zâ	Anton Ağa		

Deâvî Kâtibi	Yusuf Bey
Nüfus Kâtibi	Hüseyin Efendi
Tapu Kâtibi	Mehmed Zarîf Efendi

Tablo 7: 1290/1 Mart-17 Mart 1874 Tarihli Halep Vilayet Salnamesine Göre Hassa Kaza İdaresindeki Görevliler⁷³

1290/1 Mart-17 Mart 1874 Tarihli Halep Vilayet Salnamesine göre vilayet valisi değişmemiş, Maraş Sancak Mutasarrıflığına Ahmed Bey, Hassa kazası kaymakamlığına Hacı Bey getirilmiştir. Ayrıca naip ile müdürü de değişmiş gayrimüslim olan mal müdürlüğüne yine bir Müslim görevlendirilmiştir. Bu

⁷² Vilâyet-i Salnâme-i Haleb 6, 1289, s. 150-151.

⁷³ Vilâyet-i Salnâme-i Haleb 7, 1290, s. 85.

salnameye göre kaza idare meclisi tamamen değiştiği gibi başkanlığını da kaymakam değil, Tiyekli Süleyman Ağa'nın yaptığı kaydedilmiştir. Deâvî Meclisinin başkanlığını naip yerine Mehmed Ağa'nın yaptığı kaydedilmiştir. 1290/1 Mart-17 Mart 1874 Tarihli Halep Vilayet Salnamesinde de Hassa Kazanın idari dağılışında bir değişiklik olmamıştır.⁷⁴ 1284 tarihli salname dışında incelediğimiz altı adet salnamede Hassa Kazasının idarî yapısında bir değişikliğin olmadığını ancak gelişen şartlara yöneticilerin değiştiği görölmüştür. Osmanlı'nın çok farklı unsurlardan oluşması, gayrimüslim tebaanın dış güçler tarafından kışkırtılması, uzun süre devam eden savaşlar ve aşiretlerin isyan halinde olmaları sebepleriyle devletin merkezindeki üst makamlarda sık sık değişiklikler olduğu gibi o zamanın gelişen olaylarına göre de taşrada mahalli yöneticiler arasında sürekli değişiklikler olduğunu görüyoruz.

2.3. Hassa'nın Sosyal Durumu

Sosyal hayat denilince sosyal durumlar ve bunların başında da değerler sistemi akla gelmektedir. Bunların yanında değerlerin iğerdiği dindaşlık, vatandaşlık, aile olmak, mahallelilik ve şehirlilik gibi oluşumları da unutmamak gerekir. Diğer yandan toplumun temeli olan insanın, sosyal hayatı özümsemesi için içinde yaşadığı topluma saygılı, yardımsever ve bağlı olması en önemli özelliklerdendir. Değerleri içselleştirilen toplumlar, belli ilkeler doğrultusunda hayatlarını devam ettirirler. Değerleri ve ilkeleri olan toplumlarda düşünce, sanat, edebiyat, yardımlaşma, dayanışma, birlik ve beraberlik duyguları gelişmiştir. Bir toplum söz konusu değerlerden yoksunsa o toplumda kültür ve medeniyet gelişmediği gibi müreffeh bir haşat tarzına da sahip olamazlar.

Bütünüyle yerleşik hayata geçmemiş göçebe, konargöçer tarzda yaşayan topluluklarda sosyal hayatın gereği olan kültür ve medeniyet alanlarında sosyolojik açından hemen söz konusu değerlerin yansımalarının görölmeleri düşünülemez. Henüz yerleşik hayatın gereklerinin neler olduğunu bilemeyen, aşiretlerden ve köylerden toplanan kişilerle yeni kurulan bir kazanın dönemin şartlarını da göz önüne aldığımızda sosyal hayatın gereklerini istenilen şekilde uygulaması ve

⁷⁴ Vilâyet-i Salnâme-i Haleb 7, 1290, s. 153.

yaşaması beklenemez. Zira isyan halinde olan ve serbestliğe alışmış, nizam ve intizam altına girmek istemeyen aşiretlerin ıslah edilerek yerleşik hayata geçirilmesi, kısa süre içerisinde düzenli bir sosyal hayata alışmaları kolay değildir. Çünkü tarih boyunca insanların eski alışkanlıklarından hemen vaz geçmeleri sosyolojik olarak mümkün olmadığından birdenbire istenilen sosyal hayatı yaşamaları da mümkün görünmemektedir. Konargöçer ve aşiretler halinde yaşayan Hacılar, Tiyek ve Akbez nahiyelerinden oluşan Hassa kazasının durumu bina en güzel örnektir.

Hassa Kazasında incelediğimiz salnamelerde on yıla yaklaşan süreçte sosyal hayatla ilgili pek gelişme olmadığını görmekteyiz. Kaza merkezi olan Hassa ile buna bağlı hale getirilen nahiye ve köylerde yaşayan halklar uzun süre farklı inanç ve yaşam şekillerine sahip olmalarına rağmen birlikte yaşama devam etmeye çalışmışlardır.

1285/24 Nisan 1868-12 Nisan 1869 tarihli salnamede Hassa kazasında Müslüman ve Hristiyanların birlikte yaşadıkları kaydedilmiştir. Buna göre Hassa Kazasında 987'i Müslümanlara 72'si de Hristiyanlara ait olmak üzere toplam 1060 hane ile 2680'i Müslüman ve 252'sini de Hristiyanların oluşturduğu 2932 kişinin yaşadığı görülmektedir. Ayrıca kaza ve bağlı birimlerinde 8 dükkân, 1 han, 6 değirmen, 1 fırın, 1 kahvehane, 500 bahçe ve 250 000 tiyek denilen bağ kökü bulunmaktadır.⁷⁵ Diğer salnamelerde de konumuzla ilgili bilgiler aynen tekrar edilmiştir.⁷⁶

2.4. Hassa'nın Kültürel Durumu

Sosyolojide kültür, bireyin sahip olduğu inancı, ahlaki, örf-adetleri, sanatı, içinde bulunduğu cemiyetin bir uzvu olması itibariyle bütün değer yargılarını içine alır. Dolayısıyla kültür bir inançlar, o toplumda mevcut olan bilgiler, hisler ve değerler toplamıdır.⁷⁷ Yani bir toplumun karakterini oluşturan düşünceleri, malumatı,

⁷⁵ Vilâyet-i Salnâme-i Haleb 2, 1285, s. 232.

⁷⁶ Vilâyet-i Salnâme-i Haleb 3, 1286, s. 181.

⁷⁷ Halis Adnan Arslantaş, "Kültür-Kişilik ve Kimlik" *Fırat Üniversitesi Doğu Araştırmaları Dergisi* 7/1 (Kasım 2008), 106.

kültürel alanları etkileyen inançları, tutum ve davranış şekillerini içine almaktadır.⁷⁸ Kültür etkisi altına aldığı toplumlara özellikle inançlar değiştirip dönüştürmektedir. Dolayısıyla birey toplumun sahip olduğu inançlar, malumat, ahlakî değerler, temel ilkelere bağlı kalarak kendisini dönüştürmekte ve değiştirmektedir.⁷⁹

Cemil Meriç'in irfan olarak değerlendirdiği kültürel değerlerin yerleşik hayata yeni geçen toplumlarda hemen teşekkül etmesi mümkün değildir. İncelemiş olduğumuz Halep Vilayet Salnamelerinde Hassa Kazası ve civarında kültürel yaşamın göstergesi olarak sadece mescitlerin sayısının belirtildiğini görüyoruz. Bunun dışında dinî, anlakî ve millî değerlerin yaşam alanlarını belirten kurum ve kuruluşların varlığına rastlayamıyoruz. Belki de yerleşik hayata yeni geçmeleri kültürel kurumların oluşma açısından henüz erken denilebilir. Ancak nahiye ve köylerde birçok kültürel değerlerin varlığı söz konusudur. Fakat bunlara salnamelerde rastlamıyoruz.

Salnamelerde idari görevlerde bulunanlar ile yerleşim birimlerinin isimleri, bölgede yaşayan unsurların nüfus yapısı ve miktarı, sanayi ve toprak ürünleri, ormanlar, nehirler ve köprüler hakkında bilgi verilmekte ve aynı bilgiler incelediğimiz bütün salnamelerde tekrar edilmektedir.

Sonuç

Günümüzde Hatay'ın küçük ilçelerinden birisi olan Hassa, Fırka-i İslâhiye tarafından Osmanlı döneminde yapılan idarî, askerî, sosyal ve ekonomik ıslahatlar neticesinde bölgeyi kontrol altına almak amacıyla, Gâvur Dağları denilen coğrafyanın doğu tarafında meskûn olan muhtemelen Suriye Selçukîlerinden oluşan ve Halep bölgesi Türkmen aşiretlerine mensup Tiyek, Hacılar ve Akbez nahiyelerinden getirilen nüfusla Tiyek civarında kurulmuştur. Bölgede kaza kurulmadan önce Gavur Dağları'nın doğusundaki vadilerde köy ve nahiye şeklinde yerleşim alanlarının olduğu tahrir defterleri ile arşiv belgelerinden anlıyoruz. Özellikle de Maraş, Halep ve Antakya arasında bulunan bölge doğudan batıya ve

⁷⁸ Hilmi Ziya Ülken, *Sosyoloji Sözlüğü* (İstanbul: MEB Yayınları, 1970), 185; Arslantaş, *Kültür-Kişilik ve Kimlik*, 106-107.

⁷⁹ Arslantaş, *Kültür-Kişilik ve Kimlik*, 107.

kuzeyden güneye geçiş güzergahında olması hasebiyle stratejik bir öneme sahip olduğu görülmektedir. Bundan dolayı arşiv belgeleri incelendiğinde anlaşmazlıkların ve isyanların çok olduğu bilinmektedir. Neticede Osmanlı Devleti'nin hac yollarının da bulunduğu bu bölgenin ıslahı, eşkıyaların etkisiz hale getirilmesi ve isyanların önlenmesi için köklü ve kalıcı bir çözüm için Fırka-i İslahiyye adında ordu teşekkül ettirilerek bölgeye gönderilmiş ve yeni yerleşim alanları tesis etmişlerdir. Bunlardan birisi de Maraş ve Antakya'ya nispeten kısa sayılabilecek tarihesahip olan Hassa, önce Halep Vilayeti Maraş Sancağına daha sonra da Adana Vilayeti Cebel-i Bereket Sancağına bağlı kalmıştır.

Elimizdeki arşiv belgeleri, Halep Vilayet Salnameleri ve yapılan araştırmalara göre Hassa'nın tarihini Maraş, Halep ve Antakya tarihlerinden ayırmak mümkün değildir. Bulunduğu konum da bunun açık bir delili olmaktadır. Hacılar, Tiyek ve Akbez nahiyelerinin oluşturduğu Hassa bölgesinden Tahrir Defterleri ile Salnamelere göre Müslümanların, gayrimüslimlerin ve hatta Kıptîlerin bir arada yaşadığı görülmektedir. Bu durum da Anadolu'nun çok inançlı ve çok kültürlü bir yapıya sahip olduğunu ve barış içerisinde yaşadığının ispatı olmaktadır. Hatta doğup büyüdüğü Tiyek Köyü'nde hala Ermenilere ait evler ve ibadet yerleri mevcuttur. Halep Vilayet Salnamelerine göre Hassa kazasının yeni teşekkül ettirilmesi hasebiyle sosyal ve kültürel alanlarda henüz tam olarak gelişmediği ve dönüşemediğini anlıyoruz. Çünkü söz konusu salnamelerde sosyal ve kültürel gelişmelerle ilgili tatmin edici bilgiler göremiyoruz.

Kaynakça | References

- 1284 Tarihli Salnâme-i Vilâyet-i Haleb 1, Muharrem 1284 Haleb Litografya Matbaası.
- 1285 Tarihli Salnâme-i Vilâyet-i Haleb 2, Muharrem 1284 Haleb Litografya Matbaası.
- 1286 Tarihli Salnâme-i Vilâyet-i Haleb 2, Muharrem 1286 Haleb Litografya Destkâhı.
- 1287 Tarihli Salnâme-i Vilâyet-i Haleb 4, Muharrem 1287 Haleb Vilayet Matbaası.
- 1288 Tarihli Salnâme-i Vilâyet-i Haleb 5, Muharrem 1287 Haleb Vilayet Matbaası.
- 1289 Tarihli Salnâme-i Vilâyet-i Haleb 6. ts.
- 1290 Tarihli Salnâme-i Vilâyet-i Haleb 7. ts.
- Ağanoğlu, H. Yıldırım. *Kosova Vilayeti Salnamesi (Üsküp, Priştine, Prizren, İpek, Yenipazar, Taşlıca)*. İstanbul, İstanbul: Rumeli Türkleri Kültür ve Dayanışma Derneği Yayınları, 2000.
- Ahmet Cevdet Paşa. *Ma'ruzat*. ed. Yuusuf Halaçoğlu. İstanbul: Çağrı Yayınları, 1980.
- Ahmet Cevdet Paşa. *Tezâkir*. ed. Cavid Baysun. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yay. 1953.
- Altınöz, İsmail. *Dulkadir Beylerbeyliğinin Teşekkülü ve Gelişmesi*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 1995.
- Arslantaş, Halis Adnan. "Kültür-Kişilik ve Kimlik". *Fırat Üniversitesi Doğu Araştırmaları Dergisi* 7/1 (Kasım 2008), 105-112.
- Atalay, Besim. *Maraş Tarihi ve Coğrafyası*. İstanbul: Matbaa-i Amire, 1339.
- Aydın, Bilgin. "Salname". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 36/5. İstanbul: TDV Yayınları, 2009.
- Aydın, Mehmet. "XIX. Yüzyılın Son Çeyreğinden XX. Yüzyıla Kadarki Dönemde Konya Salnamelerine Göre Konya'da Yönetimdeki Gayr-i Müslimler". *Türk-İslam Medeniyeti Akademik Araştırmalar Dergisi (Konya Özel Sayısı)* 5 (2008), 103-116.
- Başkanlık Osmanlı Arşivi (BOA), Meclis-i Vâlâ (MVL), 538/24169.
- Başkanlık Osmanlı Arşivi (BOA), Yıldız Karton 36 (Y.EE), 36/72.
- Başkanlık Osmanlı Arşivi (BOA), İ. Meclis-i Mahsus (İ.MM), 30/1256.
- Başkanlık Osmanlı Arşivi (BOA), Yıldız Karton 36 (Y.EE), 36/72.

- Başkanlık Osmanlı Arşivi (BOA), A.MKT.92.53.04.01.
- Başkanlık Osmanlı Arşivi (BOA), A.MKT.00098.00024.002.001.
- Başkanlık Osmanlı Arşivi (BOA), A.MKT.MHM.0339.034.001.001 (10 Safer 1282/5 Temmuz 1865).
- Belâzûrî, Ahmed b. Yahya el-. *Fütûhu'l-Buldân*. çev. Mustafa Fayda. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, ts.
- Brockelmann, Carl. *İslam Milletleri ve Devletleri Tarihi*. çev. Neşet Çağatay. Ankara: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, 1954.
- Cahen, Claude. *Osmanlılardan Önce Anadolu'da Türkler*. İstanbul: E Yayınları, 1979.
- Çelik, Akif Bilge. *Fırka-i İslâhiye*. Kahramanmaraş: Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2008.
- Duman, Hasan. *Osmanlı Sâlnâmeleri ve Nevsâlleri*. Ankara: Öncü Basımevi, 2000.
- Duman, Hasan. *Osmanlı Yıllıkları (Salnameler ve Nevsaller) Bibliyografyası ve Bazı İstanbul Kütüphanelerine Göre Bir Katalog Denemesi*. İstanbul: İRCİCA, ts.
- Eroğlu, Cengiz vd. *Osmanlı Vilayet Salnamelerinde Halep*. Ankara: Global Strateji Enstitüsü, 2007.
- Gezen, Nihal. "Memlûk Devletinin Kuzey Sınırında Türkmenlerin Önemi". *Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi* 85 (2018), 660-673.
- Gökhan, İlyas. "Antakya Şehrinin Memluklerce Fethedilmesi". *Hatay Tarihi*. Hatay: Hatay Valiliği Basımı, 2013.
- Gökhan, İlyas. "Arapların Fethinden Selçuklulara Kadar Maraş". *Bellekten* 73/266 (2009), 35-76.
- Gökhan, İlyas. *Kahramanmaraş Tarihi*. Kahramanmaraş: Kahramanmaraş Büyükşehir Belediyesi, 2019.
- Günay, Vehbi. "XIX. Yüzyılın Son Çeyreğinde Bodrum (Osmanlı Vilâyet Yıllıklarına Göre)". *2. Uluslararası Her Yönüyle Bodrum Sempozyumu Bildirileri*. ed. Ahmet Özgiray - Mehmet Akif Erdoğan. Bodrum, Müskebi Ofset, 2011.
- Halaçoğlu, Yusuuf. "Fırka-i İslâhiye ve Yapmış Olduğu İskân". *Tarih Dergisi* 27 (2011), 1-20.

- Haykıran, Aysun Sarıbey. "Aydın Vilayet Salnâmelerinde Birgi". *Tarih Okulu Dergisi* 18 (2014), 473-501.
- Hitti, Phillip. *Tarihi ve Kültürel İslam Tarihi*. çev. Salih Tuğ. 2 Cilt. İstanbul: Boğaziçi Yayınları, 1989.
- Honigman, Ernst. *Bizans Devletinin Doğu Sınırı*. çev. Fikret Işıltan. İstanbul: Edebiyat Fakültesi Yayınları, 1970.
- İbnü'l-Esîr, Ebü'l-Hasen İzzüddîn Alî b. Muhammed b. Muhammed eş-Şeybânî el- Cezerî. *el-Kâmil fi't-târih*. 10 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, ts.
- Karlangıç, Osman. "Kuruluşundan XX. Yüzyıl Başlarına Kadar Osmanlı Vilayet Salnamelerinde Hassa Kazası (1865-1902)". *Türk İslâm Medeniyeti Akademik Araştırmalar Dergisi* 18/3 (2023), 73-90.
- Kılıç, Remz. "XV. Yüzyılın İkinci Yarısında Dulkadiroğulları Devleti üzerinde Osmanlı-Memluklu Rekabeti". *Uluslararası Dulkadir Beyliği Sempozyumu Bildirileri*. ed. Cevdet Kabakçı-Serdar Yakar. 3/229-242. Kahramanmaraş: Kahramanmaraş Belediyesi, 2012.
- Komasyon. *Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi*. İstanbul: Çağrı Yayınları, 1992.
- Merimuddin Mahmûdî Aksarayî. *Müsameretü'l-Ahbâr*. çev. Mürsel Öztürk. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2023.
- Müneccimbaşı Ahmed Dede. *Tarih*. çev. İsmail Erünsal. İstanbul: Tercüman 1001 Temel Eser, 1974.
- Özgene, M. Seyfettin. *Eski Harflerle Basılmış Türkçe Eserler Kataloğu*. 4 Cilt. İstanbul: Fatih Yayınevi, 1971-1979.
- Öztürk, Said. *Osmanlı Salnamelerinde Maraş Sancağı*. 2 Cilt. Kahramanmaraş: Kahramanmaraş Belediyesi Yayınları, 2006.
- Pakalın, Mehmet Zeki. *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*. 3 Cilt. Ankara: MEB Yayınları, 1993.
- Runcimen, Steven. *Haçlı Seferleri Tarihi*. çev. Fikret Işıltan. Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1989.
- Sahillioğlu, Halil. "Antakya". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 3/228. İstanbul: TDV Yayınları, 1991.

- Sansar, M. Fatih. *Tanzimat Döneminde Bir İskân Modeli Fırka-i İslâhiye ve Güney Anadolu'nun İskân*. Van: Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2003.
- Solak, Kürşat. *İbn Tagri Birdî'nin "en-Nücûm ez-Zâhire" Adlı Eserinde Geçen Dulkadiroğulları ile İlgili Kayıtları*. İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2004.
- Tekin, Mehmet. *Hatay Tarihi*. Antakya: Atatürk Kültür Merkezi, 2000.
- Tekindağ, M. Şehabeddin. "İkinci Bayezid Devrinde Çukurova'da Nüfuz Mücadelesi". *Bellekten* 31 (1967), 345-374.
- Tekindağ, M. Şehabeddin. "Memluklu Sultanlığı Devrine Toplu bir Bakış". *Tarih Dergisi* 25 (Haziran 2011), 1-38.
- Tutar, Âdem. "XIX. Yüzyılın Sonlarında Cebel-i Bereket Sancağında Müslümanlar ve Gayrimüslimler". *Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 8 (2003), 145-158.
- Urfalı Mateos. *Vekâyinâme ve Papaz Grigorun Zeyli*. çev. Hırant Andreasyan. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 3. Basım, 1987.
- Ülken, Hilmi Ziya. *Sosyoloji Sözlüğü*. İstanbul: MEB Yayınları, 1970.
- Yinanç, Mükremin Halil. "Dulkadırlılar". *İslam Ansiklopedisi*. 3/654. MEB Yayınları, ts.
- Yinanç, Mükremin Halil. *Türkiye Tarihi Selçuklular Devri*. 3 /654-662. İstanbul: MEB Yayınları, 1993.
- Yinanç, Refet. *Dulkadir Beyliği*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1989.
- Yinanç, Refet. "Dulkadiroğulları". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 9/555-557. Ankara: TDV Yayınları, 1994.